

Отримано: 10 січня 2020 року

Прорецензовано: 16 січня 2020 року

Прийнято до друку: 29 січня 2020 року

e-mail: surzhuk010266@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2020-9(77)-315-320

Суржук Т. Б., Ткачук О. С. Застосування мовних і мовленнєвих завдань у початковому курсі навчання української мови (на матеріалі краєзнавчого характеру). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2020. Вип. 9(77). С. 315–320.

УДК: 373.5.016:908

Суржук Тетяна Борисівна,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії і методик початкової освіти,
Рівненський державний гуманітарний університет*

Ткачук Ольга Сергіївна,

*старший викладач кафедри теорії і методик початкової освіти,
Рівненський державний гуманітарний університет*

ЗАСТОСУВАННЯ МОВНИХ І МОВЛЕННЄВИХ ЗАВДАНЬ У ПОЧАТКОВОМУ КУРСІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ КРАЄЗНАВЧОГО ХАРАКТЕРУ)

Статтю присвячено проблемі формування мовних знань і мовленнєвих умінь учнів початкової школи на уроках української мови. Окрім теоретичного обґрунтування необхідності формування в учнів мовно-мовленнєвої компетентності, автори статті висвітлюють способи використання розроблених комплексних завдань до вправ.

У запропонованих вправах визначено завдання, що використовують як засіб навчання спілкування, формування у школярів вміння і бажання спілкуватися, будувати власні висловлювання, контактувати із співрозмовником, контролювати своє мовлення під час комунікації.

Автори адаптували краєзнавчий матеріал для школярів. У дослідженні використано тексти краєзнавчого характеру як засіб зацікавленості матеріалом, що вивчають, доведено доцільність активного залучення учнів до пізнавальної і мовленнєвої діяльності як важливої передумови утвердження їхньої активної життєвої позиції, досягнення ідеалів добра, краси, любові до рідного краю.

Ключові слова: компетентнісна освіта, початкове навчання української мови, інтеграція, мовні знання, мовленнєві вміння учнів початкової школи, матеріал краєзнавчого характеру, комплексні завдання.

Tetiana B. Surzhuk,

*Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor at the Department of Theory and Methodology
of Elementary Education, Rivne State Humanitarian University*

Olga S. Tkachuk,

Senior Lecturer at the Department of Theory and Methodology of Elementary Education, Rivne State Humanitarian University

APPLICATION OF LANGUAGE AND SPEECH TASKS IN ELEMENTARY LEARNING OF UKRAINIAN LANGUAGE (ON THE MATERIAL OF LOCAL LORE CHARACTER)

The article is devoted to the problem of language knowledge formation and speech skills of elementary classroom on Ukrainian language lessons. In the exercises proposed for this, the language assignments used as a means of forming and improving the structure of opinion of the elementary classroom and speech tasks which provide communication of the language and speech, speech and thinking are highlighted, constant training of students in statement thoughts. The authors adapted the local history material for the better perception of elementary classroom and used the texts of the regional character as a means of personal interest of the material being studied. The article proved expediency of active involvement of pupils to cognitive and speech activity as an important precondition for consolidation of their active life position, comprehension of the ideals good, beauty and love to the native land. In addition to the theoretical substantiation of the need to form elementary school linguistic and speech competence, the authors of the article cover the ways of developed complex tasks to exercises and results of conducted research.

The authors suggest that quality of education process is greatly improved by fostering special creative environment. Conditions of creative environment are: 1) combined technology of content learning with integrated lesson materials to highlight cross-curriculum connections to achieve comprehensive results in elementary education; 2) deliberate assignment selection to develop basic academic competencies, critical thinking, individual interests and abilities to process and summarize information, and to spark and to maintain student interest in learning; 3) use of local history materials to study Ukrainian language to form intrinsic motivation, initiative and self-reliance in the education process; 4) innovative methods and techniques to encourage practical experiential learning rooted in local history. The authors argue that creative environment plays a significant role in activating of student creative potential.

Research results may be used as input for further studies on the topic. The authors encourage future research in application of advanced methodologies and techniques for development of verbal and communication competencies while mastering Ukrainian language in elementary classroom. Aids and materials developed in this study may be used by elementary educators for developing integrated classroom curriculum and planning educational events for development of verbal, communication and local history competencies.

Key words: competence education, primary education of the Ukrainian language, integration, language knowledge, speech skills of elementary classroom, material of local lore character, complex tasks.

Постановка проблеми. Початкова школа раніше, ніж інші рівні освіти, стала об'єктом оновлення освітнього процесу, враховуючи життєві потреби дітей і створення потенціалу для їхнього перспективного розвитку, готовності продовжувати навчання в середній школі. Саме на це орієнтована компетентнісна освіта, реалізація якої спрямована на формування в учнів компетентностей як проявів обізнаності дитини в певних питаннях, умінь практичного застосування знань, ціннісного ставлення до себе, людей та довкілля. Важливо, щоб учні розуміли, як вони можуть застосовувати інформацію на практиці, щоб шкільні знання відповідали реальному життю та були цікавими. Формування компетентностей безпосередньо пов'язане із формуванням необхідних знань, умінь і навичок. А уміння і навички формуються через повторювану діяльність.

Актуальність запропонованого дослідження визначається значенням порушеної в ньому проблеми формування мовних знань і мовленнєвих умінь в учнів початкової школи на основі адаптованої документальної та мемуарної літератури (види художньої літератури) краєзнавчого характеру, зрозумілої школярам.

Створення умов для формування національно свідомої, духовно багаті мовної особистості є одним із важливих завдань навчання української мови учнів початкових класів. Це завдання реалізується через мовно-літературну освітню галузь, метою якої є розвиток особистості дитини засобами різних видів мовленнєвої діяльності, формування ключових, комунікативної та читачької компетентностей; розвиток здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурного й національного самовияву; розвиток емоційно-чуттєвого досвіду, мовленнєво-творчих здібностей [8, с. 194], тобто формування всебічно розвиненої особистості досягається через комплексне навчання, що ґрунтується на принципах інтеграції. Під інтеграцією ми розуміємо доцільність поєднання природничо-наукових і гуманітарних знань у мовно-літературній освітній галузі, створення синтетичної, інтегрованої системи знань, яка дає учням уявлення про цілісність картини світу. У процесі створення в школярів цілісного образу світу вчитель має подбати про те, щоб діти осягнули незаперечну істину: цінність людської особистості залежить від якості ціннісних орієнтацій, яких вона дотримується. Серед них – пізнання свого краю, історії, символів держави, внесок українців у світові досягнення.

Використання красназвочного матеріалу на уроках української мови є засобом вирішення спільних проблем навчання і виховання учнів, що стоять перед українською школою на сучасному етапі. Програмні питання вивчення української мови, за якими вивчається не лише матеріал підручника, а й безпосередньо навколишня дійсність учнів, засвоюються значно міцніше.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Мова – універсальний засіб спілкування, а отже, навчання мови передбачає знання мовних одиниць і вміння використовувати їх у процесі мовленнєвого спілкування. За комунікативно орієнтованого навчання вивчення мови розуміється не як сукупність правил і відомостей про систему мовних категорій, а як механізм, що забезпечує спілкування, у межах комунікативного підходу граматичні явища вивчають і засвоюють не як окремо взяті форми і структури, а як засоби відображення певних думок, відносин, комунікативних намірів [9, с. 17–20].

Навчання мови завжди викликало інтерес у методистів. У вітчизняній лінгвістиці й методиці проблеми граматики досліджували такі вчені, як: Л. Булаховський, І. Вихованець, К. Городенська, П. Дудик, С. Єрмоленко, А. Загнітко, Л. Мацько, О. Мельничук, О. Потебня, М. Пентиліюк, М. Плющ, В. Русанівський, І. Чавдаров та ін. Проблему застосування функціонального підходу до вивчення граматичних явищ висвітлювали О. Безпояско, О. Бондарко, І. Вихованець, Н. Слюсарєва, В. Гак, К. Городенська, А. Загнітко, Г. Золотова, В. Русанівський та ін. Важливу роль у розв'язанні проблеми застосування комунікативно-функціонального підходу до засвоєння граматичних явищ мови відіграли дослідження в галузі психології й психолінгвістики, зокрема теорії мовленнєвої діяльності (Л. Виготський, О. О. Леонтьєв, О. М. Леонтьєв) і поетапного формування розумових дій (П. Гальперін, Н. Талізіна та ін.). Педагогічні і методичні питання формування мовленнєвої компетентності розробляли й сучасні вчені-методисти В. Бадер, О. Біляєв, Є. Голобородько, Ю. Караулов, Т. Ладженська, Л. Мацько, Н. Пашківська, М. Пентиліюк, Г. Шелехова та ін.

Питання формування компетентності описували Н. Гончарова, Е. Зеєр, І. Зимня, Е. Ісаєва, Н. Московська, А. Рібакова, О. Селевко, А. Хуторської, Є. Шорт, Дж. Равен та інші.

Проблеми визначення ролі і місця красназвочної роботи в навчально-виховному процесі учнів початкової школи вирішували багато науковців. Серед них – О. Лиховид, В. Матіяш, Т. Міщенко, В. Обозний, О. Пірождько, Ю. Руденко, М. Стельмахович, В. Струманський та ін.

Порушення означеної проблеми зумовлено кількома чинниками: недостатністю теоретичного обґрунтування доцільності використання текстів красназвочного характеру для формування мовних знань і мовленнєвих умінь школярів; нестачею методичного забезпечення уроків української мови та інтегрованих курсів матеріалами, пов'язаними з історичними і культурними подіями рідного краю; відсутністю регіональних, альтернативних чи авторських програм, спрямованих на залучення учнів початкової школи до вивчення української мови на матеріалі красназвочного та застосування літературно-красназвочного матеріалу на заняттях, що забезпечують формування ключових компетентностей у початковій школі.

Мета статті – проаналізувати значення мовних і мовленнєвих завдань для формування мовної та комунікативної компетентностей учнів початкової школи. У статті визначено місце красназвочного матеріалу в початковому навчанні української мови. Об'єктом дослідження є інтеграційна діяльність на уроках української мови в процесі освоєння переваг компетентнісного підходу в освіті. Предмет дослідження – формування мовних знань і мовленнєвих умінь на уроках української мови в початкових класах на красназвочному матеріалі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Навчанням української мови в початковій школі передбачено формування комунікативної компетентності учнів початкових класів. Сформованість комунікативної компетентності виявляється в здатності успішно користуватися мовою. Основу комунікативної компетентності становить мовленнєва компетентність, яка сприяє забезпеченню результативності спілкування в усіх сферах діяльності особистості, впливає на її загальний розвиток [5, с. 27–28].

Мета вивчення української мови в початковій школі полягає і в опануванні грамоти, й у мовленнєвому розвитку школярів. Мовленнєві уміння, на думку М. Пентиліюк, – поняття комплексне. Вони формуються, спираючись на мовні знання, і включають уміння сприймати, розуміти, відтворювати і створювати усні і писемні діалогічні та монологічні висловлювання [6, с. 9]. Визначаючи взаємозв'язок мовних знань і мовленнєвих умінь учнів, зазначимо, що вони ґрунтуються на усвідомленні комунікативної функції мови, якою забезпечується мовленнєва діяльність її носіїв.

У новітніх дослідженнях із проблем формування мовленнєвої компетентності засвідчено ефективність застосування комунікативно-діяльнісного і функціонально-стилістичного підходів, які поєднують в одне ціле мовний, мовленнєвий і комунікативний зміст початкового навчання української мови. У зв'язку з цим виділяють мовні завдання на співвіднесення вимови і написання слів, розрізнення лексичного значення слів конкретного й абстрактного змісту, на засвоєння відомостей про частини мови, будову слова, речення; розуміння роду іменників, числа прикметників, займенників, дієслів; відмінків іменників, прикметників, особи дієслів, членів речення; правопису прийменників, займенників, сполучників, часток, прислівників та мовленнєві завдання на вміння орієнтуватися в умовах спілкування, осмислювати задум висловлювання, виділяти частини висловлювання та поєднувати їх, знаходити комунікативно доцільні мовні засоби й удосконалювати текст

за змістом, будовою й мовним оформленням; удосконалення граматичної будови мовлення учнів (уміння висловлювати думку поширеними реченнями).

Визначальним у методиці виконання комплексних вправ є те, що будуються вони на основі зв'язних текстів та програмують таку постановку завдань, яка спонукає дітей до словесної творчості й одночасно націлює на виконання лексичних, граматичних, правописних завдань [4, с. 150].

Вихідний принцип конструювання комплексних вправ – принцип єдності на всіх етапах пізнання двох взаємопов'язаних процесів: засвоєння мовних знань; оволодіння вміннями використовувати мовні засоби для вираження власної думки. Цим вихідним принципом взаємопов'язаного оволодіння мовою й мовленням як єдиним цілим зумовлюються зміст і засоби навчання. Обґрунтовуючи зміст комплексних вправ та методи, прийоми їх застосування, виходимо з головної мети початкової мовної освіти – допомогти учням оволодіти способами пізнання, уміннями вживати мовні засоби в різних видах і сферах мовленнєвої діяльності; пробуджувати бажання творити радість, добро людям, рідному красві, сприяти становленню національної свідомості [1, с. 5].

Наведемо приклади вправ із мовними і мовленнєвими завданнями. Тексти вправ краснавчального характеру адаптували автори статті. До текстів дібрані завдання. Їх мета – навчити учнів визначати стиль та тип мовлення, розкривати тему й основну думку висловлювання, складати план та близько до тексту передавати зміст, робити творчі доповнення до тексту. Завдання спрямовано на формування мовних знань і мовленнєвих умінь учнів четвертого класу. Усе це сприятиме збагаченню словникового запасу школярів, оволодінню нормами української літературної мови, прищепленню вмінь і навичок зв'язного, логічного й послідовного викладу думок.

Вивчення розділу «Речення» в 4 класі

1. Прочитай текст.

Вулиця Якова Бичківського

Як тільки не називалася ця вулиця раніше! І Американська, і Олександрівська, і Сенкевича, і Ярослава Мудрого, і Володимира Маяковського. У 2016 році вона отримала ім'я Якова Бичківського.

Я. Бичківський – частина історії розвитку освіти на Рівненщині. Ви, напевно, знаєте, що **найстарішим** загальноосвітнім закладом Рівного була українська гімназія, заснована ще в 1923 році. Через сім років (у 1930 р.) директором гімназії став **учитель** української мови Яків Бичківський. Він любив свою справу і свою землю, був українським патріотом.

З приходом у 1939 році на Західну Україну радянської армії розпочалися репресії українських активістів. Директора Я. Бичківського заарештували, а потім розстріляли у м. Дубні.

Сьогодні на вулиці Я. Бичківського **роztашована** Рівненська ЗОШ №3.

Довідка: репресії – каральні заходи, покарання.

2. Випиши речення з однорідними членами.

3. Якими сполучниками поєднані однорідні члени речення і як їх треба читати?

4. Добери синоніми до виділених слів.

2. Прочитай текст. Добери заголовки.

Литовська, 11. Це адреса Рівненської ЗОШ №1. Вулиця одна з найстаріших у місті. Її знаходимо на картах аж вісімнадцятого століття. Чому ж Литовська? До чого тут Литва – **невеличка** країна у Прибалтиці?

Річ у тім, що у 14–15 століттях Рівненщина разом з іншими українськими землями належала до складу Великого князівства Литовського. Відси і Литовська.

Дослідники вважають, що, ймовірно, тут у ті далекі часи була північна межа міста і в'їзна північна брама, одна з тих, що зображені на **старовинному** гербі міста.

Сьогодні Литовська – це, швидше, провулок ніж вулиця. А ще років сто тому вона була значно довшою: простягалася аж до вулиці Млинівської, а не тільки до проспекту Миру як тепер. Досліджуйте історію рідного міста! (За О. Прищепю).

2. Визнач, які речення за інтонацією і метою висловлювання є в тексті.

3. Випиши спонукальні речення.

4. Поясни правопис виділених слів.

Вивчення частин мови (дієслова і прислівника) в 4 класі

1. Прочитай текст. Чому потрібно цікавитись історією рідного краю?

2. Яку подію з минулого життя міста Рівне ти пам'ятаєш? А що цікавого відбувається в місті сьогодні?

Наскільки глибоко ми знаємо історію свого міста? Дехто може скептично відповісти, мовляв: «А навіщо?». Люди мають багато проблем і сьогодні. Але «хто іде проти історії, проти того – історія», – написав у минулому столітті український історик М. Костомаров.

М. Рильський сказав: «Хто не знає свого минулого, той не вартий майбутнього. Хто не шанує видатних людей свого народу, той сам не достойний пошани».

Рівне давно стало рідним для більшості його жителів. І щоб краще пізнати своє місто, ми маємо усвідомити нерозривний зв'язок між минулим і сьогоденням, між сучасним і майбутнім (За О. Прищепю).

3. На які питання відповідають дієслова? Знайди дієслова в тексті. Визнач, із якими частинами мови вони пов'язані в реченні.

4. Визнач основи дієслів за зразком.

Зразок.

Основа неозначеної форми	Основа теперішнього часу
Заперечити; -ти – суфікс	Знаємо; -ємо – закінчення

5. Знайди в тексті прислівники. Що вони виражають?

6. Що означає вислів «глибоко знати»? Добери антонім до прислівника, який ужито в цьому вислові. Склади речення зі сполученням слів «знати поверхово».

7. В останньому реченні знайди слова-антоніми. До якої частини мови вони належать?

8. Визнач групу спільнокореневих слів: 1 – сьогодні, сьогоднішня; 2 – минуле, (у) минулому, минулого. Доведи, що твоя відповідь правильна.

1. Прочитай текст. Поясни значення слова «біографія». Хто такі очевидці?

2. Як вивчити історію рідного краю? Пригадай розповіді про Рівне, почуті від старших людей.

Колись у передмові до книги Ярослава Поліщука «Рівне: мандрівка крізь віки» відомий краєзнавець Григорій Дем'янчук писав: «Як і людина, кожне місто має свою біографію. Як і людина, воно народжується і зростає. І в тій біографії в різному часовому вимірі переплітаються мільйони людських дол. Історичні факти і події невіддільно пов'язуються з історією краю, країни, сусідніх країн, усього світу. Пізнавати цю живу історію – духовна потреба і святий обов'язок усіх поколінь».

Про давнє і недавнє минуле Рівного можна прочитати у краєзнавчій праці Ярослава Поліщука. У ній використано багатий фактичний матеріал, історичні документи, свідчення очевидців. Автор написав книгу цікаво і доступно. Читати її легко, як художній твір. Рівнянам варто ознайомитися з історичними нарисами про рідне місто.

За В. Басарабою

Довідка:

біографія – опис чийого-небудь життя і діяльності; життєпис;

очевидець – той, хто був безпосереднім свідком, спостерігачем якої-небудь події, пригоди;

нарис – назва спеціальної наукової праці, до складу якої входять дослідження із взаємопов'язаних питань.

3. Знайди в тексті речення, в яких є дієслова у неозначеній формі. До кого звертається автор цих слів?

4. Випиши з тексту дієслова теперішнього часу, виділи в них закінчення.

5. Що означають дієслова на -ся (-сь)? Знайди такі дієслова в тексті.

6. Випиши сполучення дієслів із прислівниками.

Пов'язуються (як?) ...Написав (як?) ...

7. Встанови зв'язок слів у реченні. *Автор написав книгу легко і доступно.*

8. Поясни правопис слова *легко*. Знайди в тексті слова, у яких вимова і написання слів не збігаються. Правопис яких слів ти можеш, а яких не можеш пояснити?

9. Добери спільнокореневі слова до слова *свідчення*.

1. Прочитай текст. Як ти думаєш, чи потрібен кінотеатр у парку?

2. Запропонуй свій проєкт відбудови кінотеатру.

У 1952 році в місті Рівне було зведено кінотеатр, який, як і парк, назвали іменем Великого Кобзаря. Проте, вочевидь, темпи будівництва були занадто швидкими, бо вже через три роки кінотеатр довелося капітально ремонтувати. Та схоже, що і тоді будівельники зробили щось не так. І вже на початку дев'яностих років минулого століття споруду було визнано аварійною. Невдовзі вона зникла під ковшами бульдозерів. На тому місці досі ростуть бур'яни (За С. Калько).

3. Визнач, які букви пропущено у словах: *вочеви..ь, будівни..тво, зана..то, шви..кими, р...монтувати, столі..я.*

4. Встанови зв'язок між словами в реченні.

Невдовзі вона зникла під ковшами бульдозерів.

До якої частини мови належить кожен член речення?

5. Поясни значення прислів'їв.

Дивіться на нього сьогодні, бо завтра не дотовпнеться.

Що нині утече, те завтра не зловиш.

«Учора» не доженеш, від «завтра» не втечеш.

Багато води утекло з того часу.

Розглядаючи ту чи ту частину мови та її граматичні категорії і форми, наголошуємо на мовленнєвих функціях морфологічних форм: для чого вони слугують у мовленні, їх виражальних можливостях, на розкритті синтаксичної ролі. Емоційно-образне уяочення розробляється найчастіше на краєзнавчому матеріалі.

Критерій систематичності у відборі краєзнавчого матеріалу має забезпечуватися через регулярний характер цього процесу і використання краєзнавчих відомостей у системі уроків. Дібраний до уроку краєзнавчий матеріал має бути доступним, посилюючим для школярів, не переобтяженим зайвою інформацією.

Способи опрацювання його різноманітні: розповідь учителя, короткі повідомлення школярів, бесіда з опорою на наочні посібники краєзнавчого характеру, виконання комплексних і компетентнісних вправ. Компетентнісні вправи характеризуються цілісністю системи завдань, доступних для учнів певної вікової категорії; раціональністю співвідношення завдань для тренування і творчого використання; передбаченням використання парної, групової, фронтальної, індивідуальної роботи; включенням завдань на вільний вибір [7].

У процесі експериментальної перевірки розробленої системи застосування мовних і мовленнєвих завдань під час початкового навчання української мови на матеріалі краєзнавчого характеру виявилось, що ефективність процесу формування мовних знань і мовленнєвих умінь учнів початкових класів підвищувалася за умови застосування комунікативно-діяльнісного підходу в навчанні мови; формування мовленнєвих умінь і навичок школярів у процесі виконання дослідницьких завдань; виконання вправ на основі текстів цікавого змісту (використання в роботі краєзнавчого матеріалу). Це сприяло оволодінню обома формами мовленнєвої діяльності; процес формування мовно-мовленнєвої компетентності школярів ґрунтувався на елементарних знаннях про ознаки усної і писемної форм мовлення та лексико-граматичних знаннях про частини мови. На контрольному етапі експерименту з метою перевірки результатів навчання після систематичного виконання розроблених завдань учням ЕК Рівненської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 15 і учням КК інших рівненських шкіл було запропоновано виконати завдання: на знання частин мови, їхніх лексичних і граматичних ознак; на вміння використовувати набуті знання у мовленні, виконувати творчі завдання.

У таблицях 1 та 2 продемонструємо результати порівняльного аналізу сформованості мовних знань і мовленнєвих умінь учнів експериментальних і контрольних класів.

Таблиця 1

Стан сформованості знань і вмінь виявляти лексичні та граматичні ознаки частин мови в учнів 4 класів

К-сть учнів ЕК і КК	Стан сформованості означених знань і вмінь									
	Знання лексичної ознаки частин мови (іменник, прикметник, дієслово)		Уміння правильно поставити до слова граматичні питання		Знання характерних закінчень (іменник, прикметник, дієслово)		Знання характерних суфіксів і префіксів (іменник, прикметник, дієслово)		Уміння встановити зв'язок з іншими частинами мови (іменник, прикметник, дієслово)	
	до експ.	після-експ.	до експ.	після-експ.	до експ.	після-експ.	до експ.	після-експ.	до експ.	після-експ.
ЕК 50 учнів	84% 42 уч.	92% 46 уч.	78% 39 уч.	90% 45 уч.	69% 34 уч.	82% 41 уч.	52% 26 уч.	64% 32 уч.	68% 34 уч.	80% 40 уч.
КК 50 учнів	82% 41 уч.	82% 41 уч.	80% 40 уч.	83% 42 уч.	70% 35 уч.	75% 37 уч.	53% 27 уч.	55% 28 уч.	68% 34 уч.	74% 37 уч.

Як свідчать результати аналізу сформованості мовних знань і вмінь виявляти лексичні і граматичні ознаки частин мови в учнів 4 класів під час вивчення частин мови у випадку, де навчання здійснювалося за загальноприйнятою методикою, рівень означених знань і вмінь порівняно нижчий.

Учні експериментальних класів розширили уявлення про лексичне значення частин мови, виявили кращі вміння вживання різних частин мови у прямому і переносному значеннях, точному і влучному вживанні із ряду синонімів тих слів, які найбільше відповідають тексту (експериментальні – 92%, контрольні – 82%). Учні експериментальних класів оволоділи умінням спостерігати за закінченнями іменників, що належать до різних відмін у тому самому відмінку; за явищами чергування кореневих [і] з [е], [о] в окремих іменниках жіночого роду на приголосний та ін.; правильно вживати форми іменників у процесі виконання навчальних вправ; перевіряти за словником правильне написання закінчень; виявили вміння правильно використовувати прийменники з іменниками в різних відмінках. Учні експериментальних класів навчилися безпомилково змінювати прикметники за родами та числами у сполученні з іменниками; відмінювати прикметники у сполученні з іменниками в однині та множині, ставити граматичне питання до прикметника у сполученні з іменником; визначати відмінки прикметників за відмінками іменників та ін.; будувати речення з однорідними членами, вираженими прикметниками, складні речення за зразком, за схемами з поданими сполучниками, вводити їх у текст (експериментальні – 80%, контрольні – 74%). У вивченні дієслів учні експериментальних класів виявили вміння будувати сполучення слів зі спільнокореновими та синонімічними дієсловами різних семантичних груп, вводити їх у речення, текст; спостерігати за роллю дієслів у текстах розповідного та описового характеру; змінювати дієслова за особами і числами в теперішньому і майбутньому часі; перебудувати навчальні тексти шляхом зміни дієслівних форм відповідно до поставленого завдання (експериментальні – 64%, контрольні – 55%); засвоїли правила правопису краще, ніж учні контрольних класів.

Таблиця 2

Показники сформованості усного і писемного мовлення в учнів 4 класів під час вивчення частин мови

Класи	Показники сформованості усного і писемного мовлення учнів									
	Опанування лексико-стилістичних засобів української мови		Оволодіння словотворчими ресурсами		Оволодіння вміннями і навичками доцільного використання частини мови		Оволодіння вміннями і навичками використання граматичних форм частин мови в усному і писемному мовленні		Уміння грамотно будувати усні і писемні висловлювання	
	до експ.	після-експ.	до експ.	після-експ.	до експ.	після-експ.	до експ.	післяексп.	до експ.	після-експ.
ЕК 50 учнів	60% 30 уч.	72% 36 уч.	45% 22 уч.	60% 30 уч.	72% 36 уч.	82% 41 уч.	62% 31 уч.	80% 40 уч.	56% 28 уч.	72% 36 уч.
КК 50 учнів	58% 29 уч.	64% 32 уч.	46% 23 уч.	50% 25 уч.	70% 35 уч.	74% 37 уч.	62% 31 уч.	70% 35 уч.	58% 29 уч.	63% 31 уч.

Отже, як свідчать результати експериментального навчання, вся робота з формування мовленнєвих умінь у процесі засвоєння знань з мови може бути значно ефективнішою, якщо спрямовуватиметься на засвоєння особливостей функціонування мовних засобів у текстах та на вироблення в учнів уміння мотивовано використовувати виучувані мовні одиниці в усному і писемному мовленні.

Бесіди, проведені з учнями контрольного класу, дають підстави стверджувати, що допущені помилки зумовлені не стільки недосконалістю знанням мовних правил, скільки одноманітністю навчальних вправ, поданих у підручнику, які мають швидше тренувальне значення, є однаковими за видами навчальної діяльності; відсутністю знань про практичне використання матеріалу, що вивчається. У результаті дітям нецікаво вивчати частини мови. Тому і кількість правильних відповідей у них нижча.

Експериментальним навчанням доведено, що учні початкових класів ефективно оволодівають мовними знаннями і мовленнєвими вміннями за умов:

– застосування технології поєднання предметного навчання з інтегрованими курсами, використання внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків, які сприяють цілісності результатів початкової освіти;

– доцільного добору компетентнісних вправ, мовних і мовленнєвих завдань у навчанні української мови для формування в учнів уміння добирати мовні засоби не ізольовано, а в контексті створеного чи аналізованого висловлювання;
– використання краєзнавчого матеріалу на уроках української мови для розвитку пізнавального інтересу учнів, вияву їхньої ініціативи та самостійності, виховання любові до рідного краю і бажання його вивчати;
– впровадження в урок методів і прийомів навчання, що гармонізують діяльнісний і ціннісний результати освітнього процесу.

Активізувати творчий потенціал учнів можливо завдяки комплексному впровадженню зазначених умов.

Висновки дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Формування мовної та мовленнєвої компетентностей учнів початкових класів на краєзнавчому матеріалі дає можливість учителям впливати на розвиток в учнів мотивації до навчання мови, підвищувати їхню пізнавальну активність на уроках і в позаурочній діяльності, формувати дослідницькі вміння, навчати працювати в якісно новому освітньому середовищі.

Обсяг статті дозволяє навести лише зразки розроблених вправ і завдань до них. Запропоновані вправи – це лише орієнтир, який учитель може застосовувати в побудові інтегрованих уроків.

Учитель має пам'ятати, що застосування краєзнавчого матеріалу в навчальному процесі – важливий і дієвий засіб формування мовної та мовленнєвої компетентностей учнів початкової школи, які знають, поважають, люблять свою Батьківщину і рідний край.

Література:

1. Варзацька Л. О. Українська мова й мовлення. Розвивальне навчання в початкових класах. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. 360 с.
2. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі: Метод. посіб. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2018. 400 с.
3. Гетманчук Н. О. Застосування літературно-краєзнавчого матеріалу на заняттях лінгвістичного циклу у ВНЗ. *Теоретико-практичні аспекти сучасних лінгвістичних та лінгводидактичних парадигм: зб. наук. пр.* Рівне–Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. 290 с.
4. Коваль Г. П. Методика викладання української мови. Тернопіль: Астон, 2008. 287 с.
5. Лещенко Г. П. Мовленнєва компетенція як основний компонент комунікативної україномовної компетенції школярів. *Оновлення змісту, форм і методів навчання і виховання в закладах освіти: збірник наукових праць.* Випуск 26. Рівне: РДГУ, 2003. 170 с.
6. Пентиліук М. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови. *Українська мова і література в школі.* 1999. № 3. С. 8–10.
7. Рівне – місто моє. Краєзнавчий матеріал. Луцьк: Волиньполіграф, 2017. 300 с.
8. Типові освітні програми для закл. загальної середньої освіти: 1 – 2 класи. Київ: ТД «ОСВІТА-ЦЕНТР+», 2018. 240 с.
9. Хорошківська О. М. Теоретико-методичні засади навчання української мови і мовлення у школах I ступеня з мовами викладання національних меншин України: монографія. Київ: Педагогічна думка, 2012. 160 с.